

DR. EVGEN LAMPE:

IMANUEL KANT.

K STOLETNICI NJEGOVE SMRTI.

Nemci slavé dne 12. februarja stoletnico po smrti Imanuela Kanta, ki ga imenujejo svojega največjega modroslovca. Kraljeva pruska „Znanstvena akademija“ hoče ta dogodek proslaviti z monumentalno izdajo Kantovih spisov. Nemško časopisje pa ne more ob tej priložnosti dovolj proslavljati „modernega znanstvenega duha“ in „nemške modroslovne misli“, ki živi v Kantovih delih.

Ker je Kant v resnici mogočno vplival na mišljenje našega časa, tako da stoji njegovo ime kakor velik mejnik v zgodovini modroslovja, se hočemo na kratko ozreti na njegovo delovanje.

* * *

Kantovo osebnost je tako-le označil kapelnik I. Fr. Reichardt, ki je l. 1768. poslušal njegova predavanja: „Kant je bil popolnoma suh človek na telesu in na duši. Bolj suhega, dà, bolj trhlelega telesa, kakor je bila njegova majhna postava, še ni bilo na svetu. Bolj mrzlo, bolj sam zase ni živel noben modrijan . . . Zdelo se je, da je sestavljen iz same čiste pameti in samega globokega razuma, poleg katerega je imel pa tudi brezmejen spomin.“

Kant je bil iz škotske rodbine, ki se je priselila na Prusko. Njegov oče je bil sedlar v Kraljevcu. Dne 22. aprila 1724 se mu je rodil sin Imanuel Kant je v mladosti živel jako revno. Oče je imel skrbeti za devet otrok, ki jih je vzgajal v „reformirani“ veri, a v strogo pietističnem duhu. Kant je prišel v „Collegium Fridericianum“, kjer je bila vzgoja tudi pietistično-protestantovska. V višjih raz-

redih so polovico učnega časa porabljali za latinščino; pet ur na teden so se učili grščine, a čitali so večinoma le „Sveto pismo“ v grški izdaji. Kant je dobro poznal latinsko slovstvo, a z grškim jezikom se ni mogel sprijazniti. Grške pesnike in umetnike je preziral. Slabo znanje grščine se pozna tudi na njegovi modroslovni terminologiji. Razni modroslovni izrazi, ki si jih je sam prikrojil iz grščine, so napačno izvajani.

Ko je Kant dovršil vseučiliške nauke, si je skozi pet let siromašno služil kruh kot domači učitelj na raznih pruskih posestvih. L. 1755. se je pa habilitiral kot privatni docent na kraljevškem vseučilišču. Tudi tedaj se mu je še slabo godilo. Marsikdaj je moral prodati svoje knjige, da je dobil denarja za življenje. Čez petnajst let je pa postal redni profesor modroslovja in tedaj je dobil tudi stalno plačo: Izpočetka 237, pozneje 265 tolarjev na leto. Njegovo ime je slovelo vedno bolj, in zato so se mu pomnožile kolegnine in založnik mu je plačeval vedno boljše honorarje. Za eno tiskano polo „Kritike čiste pameti“ je dobival po štiri tolarje, za polo „Praktične pameti“ pa po šest tolarjev. A Kant je bil vedno enako skop. Kar je dal na stran, tega se ni dotaknil več. Tako je zapustil ob smrti 21.359 tolarjev, za tedanji čas precejšen denar. Čez petdeset let ni šel iz Kraljevca niti za par milj daleč. Vedno je tičal v svoji sobi in se ni zmenil nič za ljudi. Živel je kakor ura, vedno enako. Za zabavo ni maral; samo obedoval je rad počasi med zabavnimi pogovori. Ker nikamor ni šel, tudi sveta ni mnogo poznal; pač pa je silno rad bral zemljepisne in druge knjige o raznih deželah. Bil je pravi vzor suhoparnega teoretika.

Postajal je vedno bolj teman in oduren. Vse slike ga kažejo z vlasuljo, ki se zadaj končuje v kratko kito, zavezano s trakom, z dolgo suknjo, stoječim ovratnikom in z vezeno ovratnico, ki se končuje na prsih s čipkami. Oči so mu bile svetle in modre, roke majhne in lične. V mladosti je bil jasnega obraza. A čimbolj se je staral, bolj pedantičen, neuljuden in osoren je postajal. Občevanje ž njim je bilo vsled tega jako težavno. Na starost je postajal vedno bolj neprijazen in samsvoj, slednjič pa popolnoma otročji. Diakon Wasianski in „faktotum“ Lampe sta mu stregla nazadnje. Oženjen ni bil nikoli.

* * *

Kant kot pisatelj pač ne bo postal nikdar popularen, ker njegov slog je suhoparen in njegovo abstraktno mišljenje tako subtilno, da je treba precej truda, ako mu hočemo slediti po ozkih in zavitih stezah njegovega umovanja. On svojih nazorov tudi ne dokazuje, ampak jih le pred nami razvija in iz splošnih načel, ki jih brez dokaza postavi pred nas, izvaja vedno dalje segajoče posledice.

Kant si je pridobil tolik vpliv na svojo dobo s tem, ker je podal razumništvu formulo, s katero je to moglo v znanstveni obliki izraziti svoj odpad od prejšnjih modroslovnih tradicij. Doba „prosvete“ je uvedla dvom v vse verske in modroslovne sestave. Temu dvomu je dal Kant znanstveno utemeljitev; z veliko bistrumnostjo je hotel izpodkopati temelj vsem podlagam, na katere je pred njim modroslovje opiralo svoje dokazovanje. Ne graditi — le kritizirati je bil njegov namen, ko je nastopil s svojim velikim delom „Kritik der reinen Vernunft“. Zavedlo bi nas predaleč, če bi se bavili s posameznostmi te kritike. Omenjamo le nekaj stvari, ki so vplivale na poznejši razvoj modroslovja.

Kant primerja sebe s Kopernikom: „Dolej so rekli, da se mora vse naše spoznanje ravnati po predmetih; a vsi poizkusi, da bi o njih po pojmih a priori dognali nekaj, s

čimer bi se naše znanje pomnožilo, so se pod tem predsodkom izjalovili. Poizkusimo torej, če ne bomo v metafizičnih stvareh bolje napredovali, če si mislimo, da se morajo predmeti ravnati po našem spoznanju; saj to že itak bolje soglaša z zahtevano možnostjo spoznavanja a priori. katero naj nekaj določa o predmetih, preden so nam dani. To je tako, kakor je bilo s prvo mislijo Kopernikovo. Ko je Kopernik videl, da ne more uspevati pri razlagi nebesnih prikazni, ako si misli, da se vse zvezdovje suče okoli gledavca, je pa poizkusil, ali se mu ne bi bolje posrečilo, če bi naredil, da se gledavec suče in če pusti zvezde pri miru.“ S temi besedami je Kant jasno izrazil načelo subjektivizma, s katerim se je postavil v najostrejšo nasprotje z objektivizmom aristotelskih šol in odprl na stečaj pot modroslovni fantaziji in neštevilnim samovoljnim zistemom, ki so mu sledili.

A ta primera med Kantom in Kopernikom ne velja. Kajti Kopernik je imel za svojo trditev podlago iz opazovanja stvari; on se je opiral na predmete, ko je izrekel svojo sodbo, da se zemlja suče, in je dobil iz opazovanja svetovja potrdilo, da je njegova trditev prava. Kant pa se je odpovedal opazovanju istinitega sveta in je začel sam iz lastne domišljije sestavljati idealen modrosloven svet. Spoznanje, ki nam ga je odprl Kopernik, je tisočero podprto z dejstvi iz izkustva, a Kantovo modrovanje ima za nas edino le vrednost subjektivnega duševnega procesa.

* * *

Kant je izkritiziral iz človeškega razuma vsako zmožnost, s katero bi mogel spoznati transcendentne stvari. Naše spoznanje je po njegovem nauku omejeno le na prikazni stvari, a kaj so „stvari same na sebi“, nam je neznano. Pojem po Kantu ne izraža bistva stvari, ampak je le v odnosu k našim predstavam. Samo „phaenomenon“ nam je dostopen, ne pa „noumenon“.

Vsled tega je nemogoče vsako spoznanje duše, Boga, vsemira. Po Kantu moremo reči

le: Mogoče, da so te stvari, a mi ne moremo o njih ničesar vedeti. Torej je metafizika nemogoča.

To je bila trditev, ki je naredila Kanta slavnega. Tisočletja se je človeški duh bavil z vprašanjem: Ali je Bog? Kaj bo z dušo? Bili so modrijani, ki so rekli, da oni lahko dokažejo, da ni Boga, da ni duše. A človeška pamet se ni dala tako daleč preslepiti: Vsakdo je videl, da ti dokazi ne držé. Zato je pa hrepenel moderni duh po teoriji dvoma, in to mu je dal Kant, ki je odrekel človeški pameti zmožnost, spoznavati transcendentne stvari in bistvo predmetov.

Ta teorija je pa napačna. Človeški um sicer ne more popolnoma obseči vseh predmetov in tudi ne more popolnoma pronikniti njih bistva. A to zmožnost ima, da abstrahira od čutnih predstav, da si ustvarja resnične pojme, in da spoznava stvari same ob sebi. To spoznavanje je površnejše ali natančneje, kakršen je opazovavec: a resnično spoznavanje je, katero daje dovolj temelja, da na tej podlagi po logičnem sklepanju dobimo nekaj resničnega znanja tudi o transcendentnih stvareh.

S svojo „Kritiko čistega razuma“ je Kant pravzaprav uničil temelj vsem vedam, s katerim si izkuša človeštvo pridobiti splošno in obče veljavno spoznanje. Vsaka veda deluje z metafizičnimi pojmi. Kdor te uniči, je razdril temelj vednostnemu spoznanju in vsako gotovost znanosti.

* * *

A z jako spretno prevaro je ustvaril Kant v „Kritiki praktične pameti“ namestu podtega naravnega temelja novo umetno podlago, na kateri mu je bilo možno svojevoljno, brez odvisnosti od zunanjega sveta, graditi svoj zračni modroslovni sestav.

V vseh „praktičnih načelih“ razločuje materielen in formalen element. Prvi je dobro, ki je predmet delovanju, drugi je moranje, ki je lastno vsakemu praktičnemu načelu. Značaj zakona ima po njem vsako tako načelo le iz svojega formalnega elementa, torej je zakon le nekaj formalnega in izvira edino

le iz pameti, torej je človek avtonomen, je svoj lastni postavodajavec.

S tem sofizmom je naredil Kant človeka neodvisnega od vsake zunanje avtoritete. Postavil je posameznika kot kralja v svet, kot neodvisnega in samovoljnega stvaritelja načel, po katerih se hoče ravnati.

Nravno dobro je pri Kantu le ono dejanje, ki ga stori posameznik brez ozira na kako postavo in kak zunanji nagib, edino le vsled notranjega lastnega ukaza. Tako je iznašel Kant svoj „kategorični imperativ“, s katerim je hotel nadomestiti Boga in ves krščanski nravni red. Sam sebi reče človek: Ti moraš! Sam sebi dá postavo, katero izpolnjuje edino le iz „spoštovanja do postave“ brez ozira na kako plačilo ali kazen v tem ali v onem življenju. Edino le tako delovanje je Kantu nravno.

Zdaj pa popisuje Kant človeka kot stvaritelja. Ker si je človek dal postavo, si sam tudi ustvari najvišje dobro, h kateremu stremi ta postava. To najvišje dobro je blaženstvo, in sredstvo, da se doseže, je krepost. Da pa človek zadosti svoji nravni nalogi, mora „postulirati“ tri resnice, o katerih ne more teoretično ničesa doznati: Svobodo volje, nesmrtnost duše in bivanje božje.

A to niso nikake trdne, teoretične, znanstvene resnice: To so le moralni postulati, v katere verujemo, ker jih rabimo.

Tako je Kant moralni red obrnil ravno narobe. Zdrava pamet in staro modroslovje spoznavata najprej iz stvarstva bivanje Boga Stvarnika in Postavodajavca kot temeljno, trdno, znanstveno, ali recimo: teoretično resnico, ki jo, da rabimo Kantov izraz, človek spozna s „čisto pametjo“ ali z razumom. Mi pravimo, da je Bog ustvaril človeka, po Kantu si pa človek sam ustvari Boga. Mi trdimo, da je npravna postava dana človeku, Kant pa uči, da si človek sam dá postavo.

Tako je Kant „osvobodil človeštvo metafizičnih spon“, in zato ga proslavljajo njegovi častivci. Vendar s tem Kant ni dal človeštvu nikake morale, ampak jo je le podrli, kajti postavodajavec, katerega sem si samo izmislil, nima nobene veljave zame, in po-

stavo, ki sem si jo sam dal, lahko tudi prekličem, kadar hočem. Da bi pa kdaj človeštvo gojilo krepost brez vsakega ozira na kazen ali plačilo, je protinaravno: Čemu bi se trudil s krepostnim življenjem, čemu ne bi delal krivice, ako ne smem pričakovati nikakega plačila? To je mrzla, prazna, medla morala, to je filozofična pajčevina, katera nikdar ne more nadomestiti trdnega, jasnega in krepkega npravnega reda, ki ga praktično daje krščanstvo in znanstveno razsvetljuje tomistična etika.

* * *

V verskem oziru stoji Kant popolnoma v onem naturalizmu, ki ga je uvedla že pred njim „nemška prosveta“. Misterije krščanstva izkuša racionalistiško razlagati v naravnem smislu s tem, da svojevoljno izpreminja dejstva, ki se ne dajo spraviti v njegov sestav. Sin božji mu ni nič drugega kakor „ideja človeštva v vsej svoji moralni popolnosti, kakršna je v Bogu“. O cerkvi pravi, da ko bo izpolnila svojo nalogo, bo popolnoma odstopila, in namestu „cerkvene vere“ bo le še neka „moralna vera“. Kantova šola je prenesla njegov kritikizem tudi na biblične vede ter je s svojo „kritiko“ toliko časa „čistila“ božje razodetje, da jim ga ni slednjič ostalo skoro nič več. Ravno vsled tega, ker se je mogoče s Kantovim „kriticismom“ iznebiti vsakega neljubega dejstva, je ta sestav postal modroslovje protestantizma.

Kant se je bavil tudi z estetiko. V „Kritiki razsodnosti“ razločuje formalno in materialno smotrenost. Prva je predmet estetski, druga pa teleološki razsodnosti. Estetska razsodnost je po njegovem nauku zmožnost, ki spoznava formalno smotrenost stvari, to je, harmonijo njihove oblike s spoznavalno zmožnostjo. „Sodba okusa“ (Geschmacksurtheil) mu je dosledno popolnoma subjektivna predstava, katere merilo je čuvstvo uganjanja ali nevšečnosti. Lepoto pa vidi samo v smotrenosti, katero si ustvarja domišljija. S tem pa pade splošna veljavnost in trdnost „sodb okusa“. Mi smatramo lepoto kot realno lastnost stvari. Lepota stopa kot

predmet spoznanja pred naš razum ter ima svoje postave, ki so trdne in splošno veljavne. Kant izrecno trdi, da „sodba okusa“ ne izvira iz pojmov, in da je njena veljava le subjektivno splošna. Vsaka taka sodba je le posamezna. Nujnosti, katero si mislimo v estetski sodbi, ni v drugem smislu, kakor v tem, da vsi izrekó neko sodbo, katera je le kot primer nekega splošnega pravila, ki ga pa ne moremo določiti. Subjektivni princip, na katerem temelji „sodba okusa“, je torej splošno soglasje, katero je določeno edino le po čuvstvu, ne pa po pojmih.

S tem je Kant tudi leposlovje „osvobodil“. Kajti na kaj se naj pa ozira kritika, ako nima nobenih splošno veljavnih umstvenih načel, po katerih naj sodi književnost in umetnost? Če je vsaka estetska sodba le posamezna in subjektivno čuvstvena, potem ni več merila, po katerem moremo soditi med lepoto in nelepoto v umetnosti.

* * *

Kant je torej v vseh modroslovnih strokah dal svobodo subjektivizmu — samovoljnosti. On se je sicer varoval to priznati. A njegovi nasledniki so razvili subjektivizem v najbolj zračnih in fantastičnih oblikah. Z začeli so v resnici ves svet konstruirati po svojih lastnih mislih. Če je nemogoče spoznati stvari same na sebi, čemu bi pa verovali še v njihovo istinitost? Tako je prišel Fichte do tega, da biva sploh samo „jaz“. „Jaz“ sem neskončen, in vse, kar je, je samo, ker si „jaz“ tako mislim. Odtod je bil seveda samo še en korak do panteizma: Če sem „jaz“ vesoljnost, potem sem „jaz“ tudi Bog, in Bog je vesoljnost. Znano je, da so nemški modroslovci storili tudi ta negotovi korak v megleno temo subjektivizma.

Celo stoletje je stalo pod vplivom teh idej. Pamet človeška se je s svojo lastno kritiko umorila. Rodili so se drug za drugim modroslovni zistemi brez reda in smisla. Moderni duh se je slednjič naveličal tega praznega umovanja. Propadel je ali v materializem ali pa v dvom, katerega je izrekel Du Bois Reymond: Ignoramus et ignorabimus!

Odmev tega modroslovja slišimo iz sedanje književnosti in umetnosti. Ali je umetniški „impresionizem“ kaj drugega, nego načelo Kantovo, da moremo spoznati le posamezne zunanje mize, prenešeno v umetnost? Ti moderni črtičarji, ki ne ustvarjajo več globoko zamišljenih velikih umotvorov, ampak le zbirajo in analizirajo bolesterne mize svojega rafiniranega čuvstvovanja — ali so kaj drugega, nego subjektivistični peresa in čopiča? Zunanji svet za nje ne obstoji več. Svoj „jaz“ popisujejo in se vglabljujejo vanj. Ves zunanji svet se nam v njihovih spisih več ne kaže kot nekaj objektivnega, realnega, ampak le v odsvitu njihovega čuvstvovanja. Oni ne popisujejo zunanjih dogodkov, ampak le svojo lastno dušo kot proizvajateljico predstav, občutkov in nestalnih pojmov.

Ta subjektivizem je privedel modroslovje do takih ekstremov, kakršne vidimo v Hartmannu in v Nietzscheju. In tu se je začel moderni duh zavedati, da je zašel. Modroslovje se hoče rešiti iz splošnega skepticizma. Zato je zaoril v novejšem času klic: Nazaj h Kantu! A zaman pričakuje moderno modroslovje rešitve od povratka h Kantu. Kajti ravno v tem modroslovju je oni razjedajoči element, ki je razkrojil v svojem stoletnem razvoju modernega duha. Seči bodo morali mnogo dalje nazaj — nazaj v ono modroslovje, ki še ni edvomilo nad svojo lastno pametjo, ki priznava realnost svetu, veljavo načelu vzročnosti in objektivno vrednost spoznavanju. Ne kritike čiste pameti — nam je treba restavracije zdravega razuma!

SLOVENSKA.

Zlatorog. Narodna pravljica izpod Triglava. Napisal A. Aškerc v Ljubljani. Založil L. Schwentner. — Bili smo res radovedni, kaj bo nastalo, ako Aškerc obdela romantično snov. Kajti večjega nasprotstva ni, kakor je med Aškerčevim hladnim skepticizmom in med naivno iskrenostjo narodne pravljice. In reči moramo, da se Aškercu poizkus, dramatisirati „Zlatoroga“, vkljub vsej skrbnosti, s katero je pilil svoje verze — ni posrečil.

Aškerc je doktrinarec svojega zistema in kaže povsod tendenco. Te svoje lastnosti tudi pri „Zlatorogu“ ni mogel zatajiti. On dokazuje s tem spisom v verzih, da ljubezen in pohlep po bogastvu strmoglavita ljudi v pogubo. To je teza, in vse je spisano z namenom, da nam dokaže to trditev. Tak vtisek ima vsakdo, ki prebere Aškerčevega „Zlatoroga“. Mi vidimo zlatoroga, slišimo bele žene, poslušamo zele-

nega lovca — a vendar ne dobimo nikjer vtiska naivne pravljice. Zdi se nam skoro, kakor bi brali razpravo v verzih. Aškerc spravi trentskega lovca Bojana v propad, kakor bi reševal kak matematičen problem — povsem logično in pravilno, samo — romantično ne.

Jasno se vidi, da je hotel Aškerc v resnici ustvariti nekaj gorkega, naivno-pravljicnega. A v njegovih rokah se je pravljica izpremenila v modroslovno razmotrivanje. Koprneča strast postane v njegovih rokah mehanična energija. Ko nam naj bi zapel ukajočo lovsko pesem, začne filozofirati o „velikem Panu“, in namestu da bi zapel pastirsko pesem o zlatih žarkih planinskega dne, začne razmotrivati bistvo in starost solnčne oble.

Aškerc vsled tega tudi ne zna slikati ženskih značajev. Od njega nimamo še nobene ženske. Tudi lepa Vida v „Zlatorogu“ je le po imenu ženska. Mi vidimo sicer njeno radost, njen pohlep, njen obup. A v vsem tem ni nič pristno ženskega — nič srca.